

EUGENIJA BARIĆ

DOSADAŠNJE PROUČAVANJE SLOŽENICA U HRVATSKOM I SRPSKOM JEZIKU

1. Složenicama u hrvatskom i srpskom jeziku nitko se nije sustavno bavio pa su te tvorenice slabo istražene. Ipak, pisalo se i raspravljalo o njima. Zablistala je tu i poneka iskrica čiji je odbljesak i danas prisutan u znanosti. Željela bih, stoga, iznijeti bitne elemente iz dosadašnjih prikaza složenica u nekim gramatičkim priručnicima i značajnijim pojedinačnim radovima, prateći pri tom njihov vremenski slijed. U tom ću se prikazivanju zadržati na domaćim autorima, dok ću se stranih samo dotaknuti, uglavnom stoga da ne bi bio narušen vremenski slijed proučavanja. Pravu ocjenu priloga stranih lingvista moglo bi se dati u posebnu radu.

2. Uz proučavanje složenica vezano je dosta imena. Između Vuka St. Karadžića koji je složenice, zapravo imena sušestvitelna složena i prilagatelna imena složena, samo nabrojao i razvrstao prema morfološkoj pripadnosti njihovih prvih dijelova¹ i Đ. Daničića koji se nije na njih osvrnuo u posebnu dijelju svojih *Osnova*, nego ih je, kako i sam kaže, »razredio među riječi među koje pripadaju nastavcima kojim postaju«, smatrajući pri tom da je »i u njihovu postajanju glavno nastavak, jer ih bez njega ne bi ni bilo«² nalazi se F. Miklošič koji je ostavio prvi ozbiljniji pokušaj prikaza imenskih složenica.³ Miklošič je najvažnije svoje misli iz tog prikaza uklopio kasnije i u svoju poredbenu gramatiku slavenskih jezika.⁴ O složenicama u slavenskim jezicima progovorio je i

1 Vuk Stefanović Karadžić: Glavna svršivanja sušestvitelni i prilagatelni imena u Srpskom jeziku, Danica 1828, str. 96—103 i 131—135.

2 Đuro Daničić: Osnove srpskoga ili hrvatskoga jezika, Biograd 1876, str. 7.

3 Franjo Miklošič: Die nominale Zusammensetzung im Serbischen, Wien 1864.

4 Franjo Miklošič: Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, Bd. II: Stammbildungslehre, Wien 1875, 347—417.

V. Jagić,⁵ dok je A. Leskien pisao o naglasnim problemima imenskih složenica.⁶

3. Na osnovi Miklošičeve *Poredbene gramatike* i Daničićevih *Osnova* napisao je S. Novaković svoju *Nauku o osnovama*,⁷ za koju kaže »da je prvi pokušaj, kojim se ta nauka iz viših naučnih sfera spušta u krugove učenika nižih srednjih škola i šire publike«. Složenica se u više navrata doticao tada i J. Živanović, filolog iz Sr. Karlovaca.⁸

4. 1899. godine, dakle upravo prije osamdeset godina, izlazi velika gramatika T. Maretića⁹ na kojoj su se odgajale brojne generacije studenata. Maretić donosi složenice u dva poglavlja. U jednom govori o složenim imenicama i pridjevima, a u drugom o složenim glagolima. Odmah u početku, bez ikakva uvoda, kaže: »Razlikovat ćemo četiri vrste složenijih imenica i pridjeva. U prvoj su vrsti složene u jedno dvije ili više riječi, koje se bez ikakve promjene mogu i rastavljeno pisati i govoriti, na pr. svemogućí je isto, što: svè mǒgūćí, a domàzet isto, što: dǒma zèt. U drugoj su vrsti onake složene imenice ili pridjevi, gdje je prvi dio glagol, na pr. mǐrsípètká, neznàbožac. U treću ćemo vrstu metnuti složenice od imenica i pridjeva, koje se onakve, kakve su, rastaviti ne mogu, na pr. glavòbolja, pustòruk. U četvrtoj će vrsti stajati one složenice, kojima je prvi dio riječca *ne* ili kakav prijedlog, na pr. nèčovjek, národ, pòklon, pǒdobar.« Ujedno dodaje da u drugoj i trećoj vrsti ima vrlo malo složenica od tri riječi kao što su pǐvobràtučed, drǔgobràtučed i napominje da ovo vrijedi, ako se ne broje prijedlozi (363).

U prikazu složenih imenica i pridjeva po vrstama nabraja koje sve složenica od tri riječi kao što su pǐvobràtučed, drǔgobràtučed i napominje i morfološku pripadnost prvoga dijela.

U sastavu složenice primjećuje spojnik -o-, ali samo ovako: »Prvi se dio ponajviše svršuje na o« (365). Zamjećuje, također, pokraćeni prvi dio u nekih složenica (npr. *dubòdolína* umjesto *dubokodolína*) i složenice sa suglasničkim završetkom prvoga dijela (npr. *gvozdènzuba*), za koje misli da su načinjene prema složenicama prve vrste, kao i *bratučed*. Govori i o značenju tih složenica, tj. o međusobnom odnosu tih složeničkih dijelova. Također zapaža da se neke složenice ove vrste ne govore, ali se od njih izvode druge »koje su u običaju«. Npr. nema složenice *Crnogora*, *donjozemlja*, a ima *Crnogorac*, *donjozemac*.

5 Vatroslav Jagić: Die slavischen Composita in ihrem sprachgeschichtlichen Auftreten, Archiv für slavische Philologie 20, Berlin 1898, 519—556 i 21, Berlin 1899, 28—43.

6 August Leskien: Betonung and Quantität der serbischen Nominalcomposita, Archiv für slavische Philologie 21, Berlin 1899, 334—391.

7 Stojan Novaković: Srpska gramatika za niže gimnazije i realke u kneževini Srbiji, drugi deo: Nauka o osnovama, Beograd 1880.

8 Jovan Živanović: O srpskom jeziku, Novi Sad 1888. i Brankovo kolo 1899, str. 892—894.

9 Tomo Maretić: Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb 1899, str. 363—372 i 381—390.

Značajno je istaknuti i ovo zapažanje za složenice treće vrste: »Iz navedenijeh se primjera vidi, da se drugi dio složenica ove čete rijetko nalazi kao samostalna riječ, kako je na pr. *kolovođa, zimzelēn, žitōrod* (ispor. vōđa, zēlēn, rōd)«. Također valja istaknuti pojam osnovne riječi koji navodi uz napomenu o naglasku prve vrste složenica, a koji kasnije u suvremenom proučavanju tvorbe uz tvorenicu postaje ključni pojam: »Akcentat složenica prve vrste vidi se (iz primjera) da nije svagda onaki, kakav je u osnovnijeh riječi« (364).

5. Pet godina nakon izdanja Mareticeve gramatike već spomenuti J. Živanović osvrće se na sve što su velika imena dotadašnje lingvistike rekla o složenicama¹⁰: na Miklošiča (čija mu se podjela na koordinirane, determinativne, nesamostalne i posesivne kompozite čini najprirodnija, iako ni ona nije bez prigovora), na Daničića (za čiju diobu kaže da je ne razumije i da po njoj »ne bismo mogli praviti sami složenih riječi«) i na Maretića, na čiju se podjelu najviše okomio, prigovarajući mu da njegova podjela na četiri vrste »nije dobra, jer nije istinita« (177) i »držeci se nje ne bismo mogli graditi složenih riječi« (179).

Osvrnuvši se na Maretića, Živanović se osvrnuo samo na imenice i pridjeve, a glagola, koje Maretić također ima, nije se dotakao. Isto tako nije se posebno osvrnuo na skupinu tvorenicu u kojima je prvi dio *ne* ili koji prijedlog. To su za njega nedovršene složene riječi kao i *draživaška, visibaba, bugar-kabanica*, a o njima ne govori »jer se one mogu praviti sasvim lako« (183). Ali budući da je zapazio da je griješi i u tvorbi nedovršenih složenih riječi, osvrnuo se ipak u *Dodatku* na one »kojima je prva riječ imperativ a druga riječ supstantiv« (197). Također napominje da se one upotrebljavaju »sa šaljive strane ili iz podsmijeha« (199).

U Živanovićevu shvaćanju složenica bitan je sintaktički odnos dijelova složenih u riječ, a ne njihov vanjski oblik. »Ono što spaja dvije riječi u jednu jeste njihova unutrašnja sveza, sveza sintaktična i po toj svezi, zamjera on Maretiću, ne mogu nikad *Pustopolje* i *pustibābakōnju-kŕv* ići zajedno u jednu vrstu«. »*Pustopolje* je prava složena riječ po svojem obličju, jer joj je prva riječ osnova s nastavkom o koja stoji kao atribut prema drugoj svojoj riječi, a *pustibābakōnjukŕv* nije prava složena riječ nego je, kao što se vidi, čitava rečenica u jednu riječ sklopljena« (178). Međutim, Živanović sad čini novu pogrešku svrstavajući *Pustopolje* u istu vrstu sa *hitroprelja* jer ako se *Pustopolje* ne može rastavljeno pisati a da znači isto (178), onda se ni sintaktički ne može rastavljati i značiti isto.

Živanović naslućuje neke pojave, ali ih još ne zna odrediti pa, vjerojatno zbog toga, nije dosljedan te jednom promatra vanjski oblik (*hitro* dopunjuje *prelja*), a drugi put sintaktički odnos (*hitro* dopunjuje *presti*), čemu zapravo daje prednost.

¹⁰ Jovan Živanović: Složene riječi u srpskom jeziku, Glas srpske kraljevske akademije 68, Beograd 1904, str. 175—207.

U drugom dijelu rasprave Živanović daje svoje razvrstavanje složenica, oslanjajući se na Miklošičevu podjelu koju ujedno nadopunjuje i korigira. Tako se posebno zadržao na determinativnim složenicama za čiji drugi dio Miklošič kaže da čuva svoj oblik: »Po tome bi onda determinativni kompoziti *brzoplet*, *brzolov*, *zloprelja* značili *brzi plet*, *brzi lov*, *zla prelja*, kad bi drugi dio tih riječi složenih *plet*, *lov*, *prelja* bio samostalan supstantiv. Ali te složene riječi ne dolaze od *brzi plet*, *brzi lov*, *zla prelja*, nego od *brzo plesti*, *brzo loviti*, *zlo presti*, te kad se sklope u složene riječi *brzoplet*, *brzolov*, *zlotkalja* dobivaju i svoj samostalni nastavak, te znače *koji brzo plete*, *koji brzo lovi*, *koja zlo prede*« (183).

Determinativne složenice unutar svoje podjele dijeli Živanović na pet nižih vrsta prema morfološkoj strukturi.

Uz nesamostalne složene riječi dodaje da je kod njih najvažnije da imaju svoj samostalan nastavak (189). Znači, nesamostalne složene riječi zapravo su one čiji drugi dio ne dolazi kao samostalna riječ (npr. *zakonoša*) ili one čiji drugi dio nije ušao u složenicu kao gotova riječ nego je taj lik dobio u samom tvorbenom procesu.

Živanović je mnogo razmišljao o složenicama. On se, kako reče N. Andrić, »iskrvavio tražeći cijeloga svog života zakone, po kojima se stvaraju narodne složenice«.¹¹ Slutio je, kako smo vidjeli, i neke zakonitosti, ali nije ih još umio pravilno odrediti. Tako u njega nalazimo i pojam osnova, ali ovako: »prva (je) riječ osnova s nastavkom o« (178), što kazuje da tu nema lučenja osnove riječi od same riječi iako, treba reći, vidi da to nije isto što i riječ. U Živanovića nalazimo i nekakav trag sinkroniji kad kaže: »*Slovo* danas znači samo der Buchstabe i po tome *kratkoslov* trebalo bi da znači koji ima kratka slova, koji sitno piše« (201). Međutim šteta je što nije bio elastičniji. Da je bilo tako, vjerojatno ne bi složenicama kao *gradonačelnik* i *vjeroučitelj* osporio mjesto u tvorbenom sustavu srpskog jezika. Za njega su to složenice koje nemaju svog samostalnog nastavka i priznaje ih jedino ako znače ime nečemu, npr. *bjelograb* (ime drvetu) ili ako imaju osobito značenje, npr. *pustošak* (dijete koje ne ide u školu). U vezi s tim daje na kraju svoje rasprave *Kratak kritički prijedlog nekih složenih riječi koje se nalaze u akademjskom rječniku i na drugim mjestima*.

Dodajmo, možda bi njegovo gledanje na ove složenice bilo drugačije kad bi vidio da se uporno upotrebljavaju i funkcioniraju. Možda bi popustio kao što popušta npr. za riječ *blagovijest*: »*Blagovijest* je uzeta riječ iz crkve i zadržala se u našem jeziku, ma da *blagovijest* ne može značiti u srpskom jeziku *blaga vijest*, ali je dugim vremenom dobila pravo građanstva« (188). Shvatio bi da postoje i drugi zakoni osim onih koje je on zagovarao.

¹¹ Nikola Andrić: *Branitelj jezika hrvatskoga*, Zagreb 1911, str. 86.

6. Ovdje svakako treba spomenuti i Ivšićev članak o složenicama s elementom *nadri*-¹², u kojem kaže da su one »nastale po analogiji s riječju *nadriknjiga*, ali nemaju ono značenje koje ima taj element u toj tvorenici pa umjesto *nadri*- u njihovu prvom dijelu predlaže *nazovi*-. Tada još nije, naravno, uočeno da je značenje tvorenica s elementom *nadri*- i tvorenica s elementom *nazovi*- istovjetno.

7. Maretić je pisao gramatike i za tadašnje srednje škole. Prva je izašla iste godine kad i njegova velika gramatika.¹³ »Ova je mala gramatika, kako kaže i sam Maretić, za školske potrebe udešeni izvadak iz velike«. Bila je to gramatika za niže razrede srednjih škola. U njoj nije obrađivana tvorba riječi. Možda zbog toga što, po Maretićevim riječima, »razlika u svrsi jedne i druge gramatike donosi i razlike među njima«. Međutim, postoji i Maretićeva gramatika za srednje škole u više izdanja,¹⁴ u kojoj je kao četvrti dio obrađena tvorba riječi, a unutar nje i složenice podijeljene u dva dijela kao i u njegovoj velikoj gramatici. Rekavši da ima složenica u širem smislu (složene s prijedlogom ili riječcom *ne*) i u užem smislu (gdje se združuju riječi ili njihove osnove koje nijesu prijedlozi ni rječca *ne*) kaže da će se ovdje govoriti samo o složenicama u užem smislu. U vezi s tim je i podjela tih složenica u tri vrste. U 4., također izmijenjenom, izdanju ove gramatike¹⁵ nema izmjena u opisu složenica.

8. Leskienova gramatika¹⁶ ima dva kriterija: morfološki i sintaktički. Maretić je poznavao Leskienovu gramatiku, ali na marginama uz složenice nije ostavio značajnijih bilježaka, osim nekih naglasnih. Ne želeći je prikazati, nije se njome detaljnije pozabavio.¹⁷

9. U drugom izdanju gramatike¹⁸ Maretić je tvorbu složenica znatno proširio iako to ne spominje posebno u predgovoru. U razvrstavanju složenica u vrste nije dirao, ali je neka zapažanja pojasnio i unio neke nove elemente. Već u uvodu vidi se da je Maretić postao svjestan težine zadatka jer kaže: »Ova partija u gramatici našega jezika pripada među najopsežnije i najzamršenije, i to zato jer u njemu imađe veliko mnoštvo složenica, a mnogima je između njih nejasno ili upravo tamno sad postanje, sad značenje, a dosta često i jedno i drugo« (386), da bi nešto dalje izrekao vrlo točnu misao: »potpuno jasne svojim i postanjem i znače-

12 Stjepan Ivšić: Nešto o riječima složenima s *nadri*-, *Nastavni vjesnik* 15, Zagreb 1906/7, str. 525—527.

13 Tomo Maretić: Gramatika hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola, Zagreb 1899.

14 Tomo Maretić: Hrvatska ili srpska gramatika za srednje škole, 3, popravljeno izdanje, Zagreb 1906.

15 Zagreb 1913.

16 August Leskien: Grammatik der serbo-kroatischen Sprache, I. Teil: Lautlehre, Stammbildung, Formenlehre, Heidelberg 1914, str. 322—329.

17 Usp. Blaž Jurišić: Maretićeve marginalije u Leskienovoj gramatici, *Filologija* 6, str. 83—91, posebno 91.

18 Zagreb 1931, str. 386—399 i 410—420.

njem složenice mogu biti samo onda ako su im dijelovi iz kojih se sastoje potpuno jasni« (386). Šteta što se na temelju te misli, ako ne već tada, a ono barem u kasnijim radovima, nisu razdvojile složenice u dvije skupine, u prvu složenice s jasnim dijelovima, a u drugu skupinu složenice s nejasnim dijelovima. Time bi istraživački put složenica bio jasnije ocrtan. Ali nije bilo tako i stoga će se u našim gramatikama ponavljati misao kako dijelovi nekih složenica nisu jasni i ništa se neće s tim složenicama učiniti sve do novijeg vremena.

Maretić i sada dijeli složenice u četiri vrste, ali dodaje »s obzirom na sastavak«, tj. s obzirom na strukturu, kako bi se to danas reklo. U toj strukturi i dalje vidi da se dijelovi nekih složenica mogu pisati i rastavljeno, a dijelovi drugih ne mogu. Zapaža sada jasnije, a to i ističe, da su prvi dijelovi morfološki različiti, što onda uzima kao kriterij pri daljnjem razvrstavanju. Prema tome Maretićeve složeničke vrste sada izgledaju ovako:

U prvu vrstu ulaze mu složenice čiji se sastavni dijelovi mogu bez ikakve promjene i rastavljeno pisati i govoriti (današnje sraslice). Taj termin ima i Maretić, ali s nešto drugačijim značenjem (za tip *dobro jutro*, koji je indeklinabilan, str. 392).

U drugu, treću i četvrtu vrstu razvrstane su složenice po morfološkoj pripadnosti prvoga dijela (morfološki kriterij):

u drugu vrstu uvrštene su složenice kojima je prvi dio glagolski oblik, npr. *čistikuća*, *neznâbožac*,

u treću vrstu uvrštene su složenice kojima je prvi dio imenica, ili pridjev, ili prilog, ili zamjenica, ili broj, npr. *kotlòkrp*, *mladòženja*, *brzòrek*, *našòzemskî*, *dvònog*,

u četvrtu vrstu idu složenice kojima je prvi dio riječca *ne* ili kakav prijedlog, npr. *nèčovjek* . . . *primorac*.

Složenice treće vrste sa završnim o u prvome dijelu, npr. *kotlòkrp* ili s konzonantskim završetkom prvoga dijela, npr. *gvozdènzuba* dijeli sada po značenju na kopulativne, komparativne, determinativne, zavisne i posesivne ili posvojne, za koje kaže da bi se mogle zvati i kvalitativne ili svojstvene. Zapravo to je podjela koju je dao već 1899, ali nije imenovao odnose složeničkih dijelova.

Sve složenice Maretić nadalje dijeli na primarne i izvedene. Termin složena izvedenica ima mnogo kasnije u *Gramatici uz Jezični savjetnik* S. Pavešić.

Maretić govori i o nastajanju složenica pa kaže: »Složenice nastaju tako što se dvije riječi koje u kakvoj rečenici stoje jedna do druge i smislom su čvrsto vezane jedna s drugom sastave u jednu riječ, koja ne samo sama sobom čini jednu cjelinu po smislu nego joj je i akcent ponajviše samo jedan« (387).

Vrlo se rijetko, kaže dalje kao i u prvom izdanju ali malo nadopunjeno, po tri riječi sastavljaju u jednu kakve su *prvobrātučed*, *drugobrātučed*, tj. prvi bratučed, drugi bratučed (387), ne zamijetivši iz tumačenja da se tu udružuju, zapravo, opet samo dvije riječi, od kojih je druga složenica.

Koliko je gledanje na sastav riječi još uvijek bilo mehaničko, vidi se iz ove rečenice: »Nešto više ima takvih složenica (misli onih u kojima su se tri riječi složile u jednu) ako im je koji dio prijedlog, npr. *izjedipogača*, *nadriknjiga*« (387), što se kosi i s njegovim vlastitim zapažanjem o nastanku složenice.

Shvaćanje tvorbenih odnosa još uvijek nije izgrađeno. Maretić ipak primjećuje, kako je već rečeno, da je mnogim složenicama »nejasno ili upravo tamno sad postanje, sad značenje, a dosta često i jedno i drugo«. On ne luči dijakroniju i sinkroniju pa ne zna gdje da smjesti neke složenice. Iako su još daleko pojmovi tvorbeni veza i motiviranost, Maretić im je vrlo blizak kad kaže: »potpuno jasne svojim i postanjem i značenjem složenice mogu biti samo onda ako su im dijelovi iz kojih se sastoje potpuno jasni«. Misao da se vlastita imena i slične riječi ne bi trebale promatrati kao složenice novijega je datuma. Ni pojma složeno-sufiksalne tvorbe još nema pa Maretić i ovdje samo zaključuje da negdje postoji izvedena imenica, a nema primarne, npr. *Crnogorac*, a nema *Crnogor*.

Popis složenica sa samostalnom riječju u drugome dijelu nešto mijenja i proširuje: uz *kolovođa* i *žitorod* dodaje *zlopamtilo* i *ponoć*, a izostavlja *zimzelen*.

Iz ovoga proširenog Maretićeva prikaza složenica može se izdvojiti nekoliko bitnih činjenica:

- a) jasnost složeničkih dijelova
- b) složenica — smisljena cjelina s obično jednim naglaskom
- c) -o- kao najčešći završetak prvoga dijela složenice.

Tu su, zapravo, sadržana tri kriterija:

- a) kriterij motiviranosti
- b) kriterij semantičke jedinstvenosti
- c) formalni kriterij

Prvi kriterij zbog miješanja sinkronije i dijakronije nije mogao doći do izražaja. Pravu njegovu važnost uočava i iskorištava tek moderna lingvistika s F. de Saussureom na čelu, koja strogo luči ono što pripada dijakronijskoj razini od onoga što pripada sinkronijskoj razini.

10. U Belićevim predavanjima, skupljenim pod nazivom *Nauka o građenju reči*¹⁹ manje, ali dosta sadržajno poglavlje posvećeno je slože-

¹⁹ Aleksandar Belić: Savremeni srpskohrvatski jezik, II deo: Nauka o građenju reči, Beograd 1949, str. 1—18, 31—48, 158—159, 293—322.

nicama. Već u Uvodu spomenute knjige Belić postavlja vrlo suvremeno pitanje: »Kako ćemo poznati da li je koja reč prosta, složena ili izvedena«? (2) Šteta što odgovor na to pitanje nije egzaktnan. Nevolja je bila u tome što ni sam pojam složenica nije bio dovoljno jasan. Suvremeno zvuči i ova konstatacija: »Za današnje stvaranje reči, koje u ljudima živi kao proizvodno (produktivno) stanje, moramo se rukovoditi pre svega *-savremenim jezičkim osećanjem*« (4).

Belić također govori o složenim imenicama, pridjevima i glagolima. Uz imeničke složenice navodi i pojmove esocentrična i eksocentrična složenica.

U njega već nalazimo pojam spojni vokal, ali uz o dopušta i e.

Sve složenice dijeli na one dobivene srastanjem i na one sa spojnim vokalom. Dalja dioba temelji se na sintaktičkom odnosu složeničkih dijelova. Sva tumačenja pojedinačnih složenica nisu prihvatljiva, ali to je već zalaženje u pojedinosti.

Naći ćemo tu i pravila za tvorbu složenica, ali i osuđivanje složenica kao *gradonačelnik*, *veroučitelj*, *zemljopis*, *vodopad*. Da složenice kao *gradonačelnik* nisu dobre, dokazuje i analizom složenice *četovođa*, za koju kaže da ne dolazi od gotovoga *vođa* nego od *četovod-(ni)*.

Uz poglavlje *Prave složenice* Belić ima i poglavlje *Prividne složenice* koje, gledajući s današnjeg aspekta na Belićevo tumačenje složenica, treba posebno istaknuti. U tom se poglavlju nazire današnje lučenje morfolškog sastava složenice od njezina tvorbenog sastava. Naime, govoreći o riječi *potop* A. Belić kaže: »U toj se imenici ne oseća prefiks *po-*, već je ona načinjena od gotovog svršenog glagola *potopiti*. Prema tome glagol je složen, dakle složenica, a od njega se kao gotove reči gradi imenica. Ona u tom smislu (u tvorbenim smislu — opaska E. B.) nije složenica« (43).

Nasuprot ovakvoj misli stoji nažalost još uvijek mehaničko gledanje na sastav složenica sa spojnikom. Tako Belić u složenicama tipa *malobrojan*²⁰ vidi prilog *malo* i stoga može reći: »Ja ću uzeti, prvo, nekoliko grupa obrazovanja složenica od priloga (*malo*, *mnogo*, *dobro*, *zlo* i sl.)« (169). To što je *mnogo* prilog u *mnogopoštovani*, ne znači da je i *malo* prilog u *malobrojan*, *dobro* u *dobrovoljan*, *zlo* u *zlovoljan*. Vanjski oblik nije tvorbeni kriterij. Tvorbeni je kriterij odnos složeničkih dijelova. Ako među riječima od kojih složenica nastaje nema priloga, ne može se onda o prilogu govoriti. A u *malobrojan* sa značenjem 'koji je malog broja' priloga nema. Stoga je šteta što se nakon lijepe konstatacije »*Malobrojan* (*mǎlobroĵan*) načinjeno je od izraza (sintagme) *mali broj*« (169), gdje imamo imenicu *broj* i pridjev *mali*, ne vidi da se tu baš taj pridjev i ta imenica slažu u riječ, nego se zasebno promatra izraz drugoga dijela (dakle *brojan*) i zasebno izraz prvoga dijela (dakle *malo*), kako se to lijepo razabire iz Belićevih riječi: »Čim se od broj, tj. imenice, načini

20 Aleksandar Belić: O složenicama, Naš jezik, n. s. I (1949/50), sv. 5—6, str. 169—177.

pridev, onda po neophodnosti, pridev *mali*, koji određuje imenicu *broj* i zajedno s njom čini jedan pojam (istakla E. B.), postaje prilog *malo*« (169).

Zanimljiva je i Belićeva korekcija vlastitog shvaćanja, za koju je šteta što nije bila elastičnija. Riječ je o složenici *parobrod* s kojom se najprije ne slaže,²¹ a sada je prihvaća: »Ja sam tada mislio da ta složenica ne može značiti neposredno 'brod' ili 'lađu', ali smatram danas da se tom značenju veoma približuje mogućim značenjem: 'ono čime se parom brodi'. Zato, iako mislim da se može upotrebiti i za 'parni brod', ne mogu se složiti sa Maretićem da ta reč upravo znači: parni brod (Jez. savj. 85), već do toga dolazi okolnim, zaobilaznim putem« (175).

11. Svoje osnovne stavove o postanku složenica i svoj pogled na njih iznosi M. Stevanović već u gramatici za više razrede gimnazije.²² Tu je tvorba riječi obrađena u okviru morfologije i započinje složenicama, i to tumačenjem složenica: »Grupe od po dve ili više reči u rečenici koje su među sobom sintaktički povezane, ili cele rečenice, stalnom zajedničkom upotrebom često srastaju u jednu reč i tako dobijamo složenice... Posebni delovi obično menjaju značenja koja imaju kao odvojene reči, posebni njihovi akcenti se menjaju svođenjem na jedan akcenat složenice i oblici pojedinih tih reči, nekad jedne a nekad i obe, menjaju se uobličavanjem složenice kako to njeno značenje zahteva« (252).

Prema vanjskom izgledu, dakle prema izrazu, Stevanović dijeli složenice, kao i Belić, u dvije skupine:

1. složenice nastale prostim srastanjem
2. složenice sa spojnim samoglasnikom

A po sintaktičkom odnosu dijelova složenice su trojake: kopulativne, odredbene i dopunske. U dopunskim složenicama, naglašava, »najčešće je u prvome delu oblik imperativa nekog glagola, a u drugom akuzativ imenice kao dopuna glagolu, tj. kao objekat« (256). Poseban članak posvetio je Stevanović upravo tim složenicama,²³ u kojem se žestoko zalaze za obranu imperativa u njihovu prvom dijelu.

12. U Brabec-Hraste-Živkovićevoj gramatici²⁴ o složenim riječima govori se u poglavlju *Proste i složene riječi*. To je podjela riječi po sastavu. Autor (S. Živković) govori o složenim imenicama, složenim pridjevima i složenim glagolima ili, kako je u zagradama navedeno, o imeničkim složenicama, pridjevskim složenicama i glagolskim složenicama.

Prikaz imeničkih složenica počinje onim što bismo danas nazvali morfološkom analizom. Istina, to je samo nabranje, ali bio je to dobar

21 Aleksandar Belić: O građenju novih reči, Naš jezik, s. s. IV (1936), sv. 3, str. 164.

22 Mihajlo Stevanović: Gramatika srpskohrvatskog jezika za više razrede gimnazije, Beograd 1951, str. 252—256 i 285—291.

23 Mihajlo Stevanović: Imperativne složenice, Naš jezik, n. s. VIII (1956), sv. 1—2, str. 6—18.

24 Brabec-Hraste-Živković: Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika, III nepromijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb 1958, str. 167, 173—176, 179—180 i 185—190.

početak koji, nažalost, nije u potpunosti slijeđen pri prikazivanju ostalih vrsta složenica. Imeničke i pridjevske složenice podijeljene su, nadalje, prema sintaktičkom odnosu složeničkih dijelova, što je već bilo uobičajeno u gramatikama, a unutar pojedine skupine dana je morfološka pripadnost složeničkih dijelova, dakle morfološka analiza. Jasno je da je to bilo potrebno zbog podjele složenica po sintaktičkom kriteriju koji nažalost nigdje nije istaknut kao kriterij. Kao složenice po čistom morfološkom kriteriju opisane su tvorenice s prijedlozima i tvorenice s negacijom *ne*. Tu se sasvim zaboravilo na prefikse iako se oni spominju, i ne samo spominju nego i tumače u poglavlju *Podrijetlo nastavaka*, u kojem pojam nastavak kao pojam za sufiks i prefiks zajedno nije najjasniji.

13. Poslije Maretičeve gramatike složenice su najopsežnije prikazane u Stevanovićevu *Srpskohrvatskom jeziku*.²⁵ Tu Stevanović razrađuje i proširuje svoje stavove, već ranije iznesene.²⁶ Na primjer u tumačenju složenica: »Složenice su reči koje su postale srastanjem dweju ili više posebnih reči u jednu. Određenije kazano: složenice su reči koje su postale srastanjem pojedinih rečeničnih delova ili i celih rečenica sastavljenih od najmanje dve reči. ... Složenicama postaju oni delovi rečenice ili cele rečenice koje čine reči što su dugom tradicionalnom upotrebom bile čvrsto međusobno sintaktički povezane« (414). Međutim, kaže Stevanović dalje, »svi čvrsto vezani skupovi reči ne postaju složenicama« jer za to treba »da obično dođe, prvo, do promene njihova značenja, zatim do promene u akcentu i kvantitetu i do promene u samom glasovnom sklopu njihovu.« Između ta tri uvjeta potrebna da, prema Stevanoviću, dođe do nastanka složenice on promjeni značenja daje veću važnost od promjene glasovnog sklopa riječi, dok za promjenu akcenta i kvantitete kaže da »doslednije i od jednog i od drugog pre spomenutog elementa prati proces pretvaranja grupe reči u složenicu.« Posebno isticanje naglasnog kriterija, za razliku od Belića koji u stvaranju složenica prioritet daje promjeni značenja,²⁷ objašnjava time što je on dosada bio zanemarivan i potisnut značenjskim kriterijem koji je, opet, opravdan samom naravi našeg jezika prema kojoj »nastajanje složenica od reči koje stoje u tesnoj međusobnoj vezi i određuju jedna drugu« nije prirodno.

Podjelu složenica prema izrazu također precizira: »Prema tome da li se složenice tačno mogu rastaviti na njihove sastavne delove bez ikakvog ostatka, ili pri tome rastavljanju nešto ostaje van njihovih delova, mi ih delimo na:

1. naporedne ili kopulativne složenice (*starmali, jugozapad*)
2. složenice sa spojnim samoglasnikom«

²⁵ Mihajlo Stevanović: *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, Naučno delo, Beograd 1964, str. 387—591.

²⁶ *Usp. bilj.* 23.

²⁷ Aleksandar Belić: *O jezičkoj prirodi i jezičnom razvitku*, knj. I, Beograd 1958, str. 273.

Spojni samoglasnik u drugoj skupini tumači kao vanjski znak »njihova povezivanja u jednu celinu«.

Posebnu pažnju Stevanović posvećuje podjeli složenica prema sintaktičkom odnosu njihovih dijelova. On sada razlikuje:

1. naporedne ili kopulativne složenice (*starmali, jugozapad*)
2. determinativne složenice

Skupinu determinativnih složenica dijeli na:

- a) odredbene (*blagdan, golobrad*)
- b) dopunske koje se zovu još i rekcijske (*kolovođa, zemljopis, gaziblato*)

Za termin rekcijske složenice kaže da nije najsretniji jer rekcijskih složenica ima i među odredbenim složenicama.

Posebno raspravlja o tzv. imperativnim složenicama koje zauzimaju značajno mjesto među dopunskim složenicama. Pri tom polemizira s Martićevim shvaćanjem tih složenica, zapravo njihova prvoga dijela i poziva se ujedno na već spomenuti članak o njima.

Uz imeničke i pridjevske složenice Stevanović posebno donosi priloške, zamjениčke, neke glagolske i vezničke složenice, a u zasebnom poglavlju složenice s prefiksima. Građa koju iznosi prilično je bogata, ali sva rješenja nisu prihvatljiva i opis traži više sistematičnosti. Još uvijek je najveći nedostatak to što nema lučenja sinkronije i dijakronije i nema pojma motiviranosti i nemotiviranosti. Međutim, poticaja za razmišljanje i diskutiranje ima mnogo, gotovo više nego u većini dosadašnjih opisa složenica.

14. Bugarski lingvist A. Igov govori o hrvatskim i srpskim složenicama u dva članka.²⁸ U prvom govori o njihovu značenju, a u drugom o njihovoj strukturi.

15. Upravo na klasifikaciji i redoslijedu složenica u M. Stevanovića temelji svoj opis složenica, skupljenih iz djela nekih srpskih i hrvatskih romantičarskih pjesnika O. Ristić.²⁹ Naravno, O. Ristić piše već suvremenije, iako je, čini se, i zakočena oslanjajući se na tuđu podjelu.

16. I S. Pavešić³⁰ morfološki inventar složenica proširuje na zamjenice i priloge. Većinu složenica dijeli na skupine: imeničke složenice na 11 skupina. Pri tom je rukovođen morfološkim kriterijem (1—7. i 11.

²⁸ A. Igov: Problemi na srbobohrvatskoto slovosloženie, *Ezik i literatura XVI* (1961), kn. 1, str. 43—48 i Sbedinitelni elemetni v sistemata na srbobohrvatskoto slovosloženie, *Ezik i literatura XVI* (1961), kn. 6, str. 31—38.

²⁹ Olga Ristić: Leksičko-semantičke odlike tvorbe imenica u nekih srpskih i hrvatskih romantičarskih pjesnika, *Južnoslavenski filolog* 28, str. 417—431.

³⁰ Slavko Pavešić i dr.: *Jezični savjetnik s gramatikom*, MH, Zagreb 1971, str. 401—406.

skupina) i sintaktičkim kriterijem (8—10. skupina). U pridjevskih složenica ima 12 skupina, a kriterij je samo morfološki. U uvodnom dijelu protumačena je složenica na nešto drugačiji način nego u prethodno analiziranim priručnicima. Čak ima i nešto dosad neuobičajeno, a to je srastanje složeničkih dijelova kao općenit način postanka složenice. Taj bi termin trebalo definitivno odrediti. O sraslicama kao složenicama izjasnili su se, kako smo vidjeli, i prethodni opisivači složenica, ali im je srastanje bilo samo jedan od načina postanka složenica.

17. Babić-Težakova gramatika³¹ donijela je vrlo opširno poglavlje o tvorbi riječi, s puno novina i dobrih postavki. Nažalost složenicama još nije dano dovoljno prostora što je prirodno jer se autor (Stj. Babić) sustavno bavi sufiksalsnom tvorbom i nije dublje ulazio i u složeničke probleme. Stoga i tu ima nekih nedorečenosti, kao npr.: »Najčešće se složenice tvore spojnim samoglasnikom ili spojnikom o« (142). Što je posrijedi kad nije ono najčešće još nije rečeno. Ali, treba istaći, termin spojnik koji se tu javlja uz spojni samoglasnik mnogo je prikladniji.

Uz definiciju složenice javlja se u ovoj gramatici i definicija slaganja kao tvorbenog načina. Spominju se i složenice bez spojnog samoglasnika, npr. *crvènpërka*, uz sraslice i polusloženice koje imaju i prethodne gramatike. Uvode se, također, pojmovi složeno-sufiksalsna tvorba, prefiksalsna tvorba i prefiksalsno-sufiksalsna tvorba. Prefiksalsna tvorba shvaća se kao posebna vrsta slaganja.

18. Znatni prilog proučavanju hrvatskih i srpskih složenica dali su u novije vrijeme i njemački slavisti R. Zett³² i M. Rammelmeyer.³³ Međutim, dok R. Zettu povijesni materijal omogućava tek registriranje složenica sa samostalnom riječju u drugome dijelu, za M. Rammelmeyera možemo istaknuti da među suvremenim složeničkim kalkovima izdvaja i obrađuje obilje takvih složenica.³⁴

*

Na kraju rekla bih samo ovo: Zahvaljujući prethodnicima mi krećemo dalje.³⁵

³¹ Babić-Težak: Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika, VI, prerađeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb 1973, str. 142—144.

³² Robert Zett: O problematici složenica tipa nogomet, Jezik XVI, 103—110 i Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen, 1970, Böhlau Verlag Köln Wien.

³³ Matthias Rammelmeyer: Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen. Beiträge zur Lexikologie und Wortbildung, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden 1975.

³⁴ Svoj prilog proučavanju tih složenica dala sam i ja u magistarskom radu Imeničke složenice neprefiksalsne i nesufiksalsne tvorbe u suvremenom hrvatskom književnom jeziku, Zagreb 1978 (rukopis).

³⁵ Usp. i moja poglavlja o slaganju i složenicama u Priručnoj gramatici hrvatskoga književnog jezika, Školska knjiga, Zagreb 1979.

Zusammenfassung

DIE BISHERIGE UNTERSUCHUNG DER ZUSAMMENSETZUNGEN IN DER KROATISCHEN UND SERBISCHEN SPRACHE

Autor wendet sich kritisch an die bisherigen bedeutenderen Untersuchungen der kroatischen und serbischen Zusammensetzungen von Vuk Stef. Karadžić bis heute. Die Aufmerksamkeit ist in erster Linie unseren Autoren gewidmet.